

УДК 821.161.3

Г.М. Праневіч

В. ДУНІН-МАРЦІНКЕВІЧ І ЕЎРАПЕЙСКАЯ ЛІБЕРАЛЬНАЯ ТРАДЫЦЫЯ

У артыкуле даследуецца ўплыў духоўна-культурнай спадчыны гуманістаў эпохі Адраджэння Ф. Скарыны, А. Фрыча Маджэўскага, Льва Сапегі, Астафея Валовіча, Андрэя Воляна, а таксама французскіх асветнікаў на станаўленне ліберальнай ідэі ў творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча.

Любая літаратура адраджэнскага профілю (якой, безумоўна, з'яўляецца і беларуская літаратура XIX – пачатку XX стст.) заўсёды нясе і натхняецца ідэяй свабоды, якая ёсць абавязковай перадумовай і асноўнай рухаючай сілай працэсаў самавыяўлення і разгортвання ў мастацкіх вобразах той самай “туга згорнутае харты” народа, спісанай уражаннямі гістарычнага быцця яго племені, яго продкаў”, з якою параўноўваў у свой час творчасць вялікіх нацыянальных мастакоў слова М. Горкі [1, с. 3].

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч як адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры і першы прафесійны беларускі літаратар несумненна належаў да кагорты людзей пасіянарных, няўрымслівых, выяўляючы сябе яркім спадкаемцам і носьбітам свабодамыснай ліберальнай думкі, якую выпеставала еўрапейскае асветніцтва XVIII стагоддзя ў асобе такіх яго выдатных прадстаўнікоў, як Вальтэр, Мантэск'е, Жан Жак Русо і інш. Як пісьменнік-рамантык і народалюбец, ён таксама не мог не натхняцца ідэаламі Вялікай французскай рэвалюцыі 1789 года з яе гістарычнай Дэкларацыяй правоў чалавека і грамадзяніна, лозунгамі свабоды, роўнасці і братэрства, якія з'явіліся на той час найбольш поўным і ўсебаковым адлюстраваннем ідэалогіі еўрапейскага лібералізму. Пры гэтым ні Дантон, ні Рабесп'ер, ні Марат, ні хто-небудзь іншы з радыкальных мантаньяраў французскай рэвалюцыі не былі кумірамі В. Дуніна-Марцінкевіча. Як не маглі быць імі і класічныя буржуа эпохі першаснага назапашвання капіталу, што напоўніцу скарысталіся з вынікаў рэвалюцыі дзеля ўласнай нажывы і ўзбагачэння.

Сацыяльныя наступствы буржуазных рэвалюцый у Еўропе, жорсткія рэаліі новай капіталістычнай рэчаіснасці, як і несучасальныя вынікі шляхецкіх вызваленчых паўстанняў 1794 г. і 1830–31 гг., істотна падкарэкціравалі бачанне пісьменнікам-дэмакратам мэтаў, характару і перспектываў нацыянальна-вызваленчай барацьбы і культурна-адраджэнскага руху на землях былой Рэчы Паспалітай.

Вынікам гэтай карэкціроўкі стала спецыфічная форма выяўлення ліберальнай ідэі ў В. Дуніна-Марцінкевіча, якая, з аднаго боку, грунтавалася на несумненным асуджэнні жорсткага прыгоннага ладу і прыгоннікаў, ад якіх пакутуюць высакародныя, чыстыя душой і сэрцам героі яго ідылічных твораў – сяляне, а з другога – заклікала да прымірэння і сацыяльнага партнёрства прадстаўнікоў абодвух станаў на глебе дабрачыннасцяў народна-хрысціянскай маралі і любові да роднай зямлі і краю, вызвалення душы і пачуццяў герояў з-пад аблуды сацыяльна-класавых інстынктаў і састарэлых саслоўных перажыткаў і забабонаў, як мы гэта назіраем на прыкладзе духоўнай метамарфозы, што адбылася з Каролям Лятальскім – галоўным персанажам аднаго з ранніх твораў В. Дуніна-Марцінкевіча “Ідылія” (1846).

Трэба памятаць, што пісьменнік дэбютаваў у літаратуры ў перыяд спаду рэвалюцыйна-вызваленчага руху, калі пасля паражэння паўстання 1830–31 гг. у асяроддзі расчараванай і пасваранай паўстанцкай эміграцыі, у тым ліку і сярод

літаратурна-творчай інтэлігенцыі (А. Міцкевіч, Ю. Славацкі), пашырыліся містычныя рэлігійныя настроі, чаканне прыходу месіі-вызваліцеля, які прынясе збавенне Айчыне ў выніку “рэвалюцыі духу”, праз набліжэнне да Бога і ўнутранае духоўнае ўдасканаленне ўсіх удзельнікаў вызваленчай барацьбы. Прыгадаем, што такімі ж містычнымі настроймі і месіяніскімі матывамі былі прасякнуты і створаныя прыблізна ў гэты ж самы час “Сповідзь” Ф. Савіча, “Шляхціц Завальня...” Я. Баршчэўскага і інш.

На гэтым фоне аптымістычны фінал “Ідыліі” В. Дуніна-Марцінкевіча прагучаў як шматабяцальны паварот часткі маральна спустошанай і дэградаванай арыстакратыі ў напрамку да ўласнага народа як крыніцы новай маральнай і духоўнай сілы, бо дзеля яго, як і для каханай паненкі-сялянкі Юліі, аказваецца, варта жыць, працаваць, клапаціцца аб яго будучыні і дабрабыце:

Кароль:

“Значыцца, цяпер, пакінуўшы думкі пра заграніцу, пачнём жыццё ў вясковым зацішы і шчыра выпраўнім свае абавязкі: я – добрага пана, а ты – шчырага і вернага слугі. (Да Дабровіча і Юліі.) Ах! Дзякуй вам, мой паважаны апякуне, і ты, дарагая мая жонка! З вашай дапамогай я пераканаўся, што нашыя сяляне маюць добрыя сэрцы; што мы іх не ведаем; што ані жыць з імі, ані іх ужыць не ўмеем. Цяпер больш ніколі іхняга лёсу не паверу на чужыя рукі. Але і свой уласны з імі злучу. Хачу іх любіць і каб яны мяне любілі: а мне з імі і ім са мной, за благаслаўствам найвышэйшага, шчасліва і добра, спадзяюся, паводзіцца будзе” [3, с. 71].

Старадаўні (з часоў антычнасці і Рэнэсансу) жанр ідыліі аказаўся, такім чынам, найбольш удзячным прытулкам для ліберальных памкненняў пісьменніка, ягоных рамантычных парыванняў да выяўлення жыцця сэрца, пошуку згоды і грамадскай гармоніі паміж рознымі сацыяльнымі станами, аб чым сведчаць таксама заключныя вадэвільныя песні закаханых, у якіх Кароль Лятальскі прызнаецца, што пад уплывам кахання “змяніў <...> сэрца не жартам”, а Юлія зноў нагадвае свайму мужу і ўсім прысутным, “што мужык ці пан з-над пана // Роўна бог на свеце дбае. // І ў яго той паважаны, // Хто сам іншых паважае” [3, с. 72].

Сістэма ліберальных каштоўнасцей у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча на этапе “Ідыліі”, а таксама пазнейшых “Вечарніц”, “Гапона”, “Халімона на каранацы” і іншых. твораў 40–50-х гг. відавочна складвалася не толькі пад уплывам “Паненкі-сялянкі” А.С. Пушкіна, “Пана Тадэвуша” А. Міцкевіча, такіх твораў прыхільнікаў сялянска-панскай ідыліі ў польскай літаратуры, як “Палянка” С. Грамбецкага, “Польскае сялянства” К. Казьмяна, “Ліра” Т. Ленартовіча, але і пад моцным уплывам спадчыны асветнікаў XVIII стагоддзя. Напрыклад, у ёй адчувальны моцны адгалосак ідэй і духоўна-творчых пошукаў Ж.Ж. Русо, які лічыў, “быццам “натуральны стан” адлюстроўвае сапраўдную сутнасць чалавека, якая ва ўмовах цывілізацыі дэфармавана і схавана пад напластаваннямі падманнай мудрагелістасці, умоўнасцяў і прымхаў” [6, с. 10]. На думку даследчыкаў, “натуральны чалавек” Ж.Ж. Русо ёсць “увасабленне найўнай прыроды, ён не філосаф і не паэт, ён проста чалавек – здаровы, сумленны, добры і шчаслівы” [6, с. 10]. Такія ж у сваёй большасці і героі твораў В. Дуніна-Марцінкевіча – сяляне, прыслуга, дробная дваровая шляхта, – якія жывуць на ўлонні вясковай прыроды натуральным і простым жыццём, займаюцца гаспадаркай, карыстаюцца працай уласных рук. Гэта пад уздзеяннем іх добрых сэрцаў, чыстых і шчырых пачуццяў “лепшае”, становіцца клапатлівым бацькам для сялян і патрыётам краю разбэшчаны куртуазна-панскім Парыжам Кароль Лятальскі, выпраўляе сваю ранейшую памылку і злучае рукі маладых – Кацярынкі і Гапона – старая пані-памешчыца ў вершаванай аповесці “Гапон”.

“<...> Мы, сялянкі, тым рознімся ад вялікіх пань, – гаворыць нядаўняму “парыжаніну” Юлія, – што ніякай не маем хітрасці. Што чуе сэрца, тое без страху гавораць нашыя вусны” [3, с. 38].

Традыцыі Русо, у прыватнасці ўплыў ягонага рамана ў пісьмах “Юлія, альбо Новая Элаіза”, на наш погляд, адчувальныя як у выбары тэмы і імя галоўнай гераіні “Ідыліі”, так і ў агульным сентыментальна-пафасным тоне, праблемна-тэматычным змесце і стылістыцы маналогаў і дыялогаў персанажаў опернага лібрэта. Так, напрыклад, у абодвух творах аснову сюжэта складае гісторыя кахання няроўнай у саслоўных адносінах пары: у Ж.Ж. Русо – гэта бедны настаўнік-разначынец Сен-Прэ і ягоная вучаніца, маладая і прывабная Юлія, дзяўчына з багатай арыстакратычнай сям’і; у В. Дуніна-Марцінкевіча – пераапанутая ў сялянку небагатая, але сардэчная і шчырая шляхцянка Юлія, якая сустракае свайго кузена Кароля Лятальскага, які, праматаўшы багацце і грошы, вымушаны вярнуцца з Парыжа ў свой радавы маёнтак.

Падобны і канфлікт, які ставіць перашкоду на шляху закаханых да шлюбу і сямейнага шчасця, – гэта няроўнасць іх сацыяльных станаў. Праўда, вырашаецца ён у творах у дыяметральна супрацьлеглым плане: калі на шляху да шчасця Сен-Прэ і яго каханай паўстае бацька Юліі, багаты, закарanelы ў саслоўных прымхах арыстакрат, дык Кароль сам пераступае цераз саслоўныя загарадкі, а бацька Юліі бласлаўляе і злучае закаханых.

Нарэшце, варта звярнуць увагу на тое, што першапачатковы вобраз Кароля Лятальскага – чалавека без каранёў, пустога франта і гулякі, для якога край, дзе нарадзіўся, – глуш, а тутэйшыя людзі – быдла і лясныя “мядзведзі, сярод якіх не выжыць”, – падтэкстава раскрываецца як своеасаблівая гратэскавая антытэза да вобраза самога Ж-Ж. Русо – выдатнага асветніка, філосафа і мысліцеля, які, як вядома, марыў рэшту жыцця правесці на ўлонні прыроды Белавежскай пушчы ў сялянскай хатцы [7, с. 443]. Нездарма духоўнае перараджэнне героя пад уздзеяннем кахання да Юліі афармляецца драматургам прыблізна ў тым жа вобразна-стыліявым ключы, што і “мара Русо”:

Кароль:

“<...> Цяпер адзінае жаданне нарадзілася ў маім сэрцы: у шчаслівым вясковым зацішшы, далёка ад турбот і непакою свету, на ўлонні падобнае да цябе вернай таварышкі, сярод падданных, як сярод уласных дзяцей, праводзіць рэшту дзён жыцця і не жадаць на зямлі іншай раскошы” [3, с. 63].

Заўважым пры гэтым, што ні фінал “Ідыліі”, ні шчаслівыя канцоўкі іншых твораў В. Дуніна-Марцінкевіча, у якіх дамінуе ідэя сацыяльна-класавага прымірэння і міжсаслоўнай згоды, не змяшчаюцца цалкам у класічны фармат еўрапейскага XVIII стагоддзя. Таму было б вялікай памылкай выводзіць генезіс ліберальнай традыцыі В. Дуніна-Марцінкевіча выключна з еўрапейскага асветніцтва і рамантызму, не ўлічваючы альбо ігнаруючы ўласны духоўна-культурны тэкст лібералізма, створаны ў эпоху Рэнэсансу і Рэфармацыі ў межах айчынай гуманістычнай традыцыі такімі грамадскімі дзеячамі, палітыкамі і філосафамі ВКЛ і Рэчы Паспалітай, як Ф. Скарына, А. Валовіч, А.Ф. Маджэўскі, А. Волан, Л. Сапега і інш. Прыгадваюцца тут не толькі асоба канцлера ВКЛ Астафея Валовіча, які ў сваім тастаменце “наказаў вызваліць усіх сваіх нявольных і залежных людзей і перадаць іх пад юрысдыкцыю дзяржавы” [2, с. 208–209], ліберальныя выказванні і гуманнае стаўленне да селяніна яго пераемніка на пасадзе вялікага канцлера Льва Сапегі [4, с. 103], але і палкія грамадзянскія трактаты выдатнага польскага гуманіста, правазнаўца і палітычнага дзеяча Рэчы Паспалітай Андрэя Фрыча Маджэўскага ў абарону селяніна, ягоных заклікі да прымірэння пана і селяніна ў імя грамадскай згоды і міру.

У дадзеным выпадку таксама важна бачыць і ўсведамляць глыбінныя вытокі, так бы мовіць, гісторыка-эпічны падтэкст беларускай ліберальнай традыцыі, якая ад самага свайго пачатку фарміравалася паводле дзвюх геапалітычных восяў: Поўнач – Поўдзень (па так званым шляху з “вараг у грэкі”), дзе прыкладам сялянскіх грамад, надсаслоўных копных судоў, вечавой дэмакратыі Полацка, Друцка, Віцебска і інш. яна зачэрпвала яшчэ і з вопыту ваеннай дэмакратыі варажскіх дружын і свабоднага абшчыннага ўкладу жыцця скандынаўскіх краін, а пасля па новай восі Усход – Заход, якая аформілася ўжо ў эпоху Рэнэсансу і Рэфармацыі на глебе ўзаемадзеяння і ўзрослай канкурэнцыі дзвюх еўрапейскіх культур – візантыйска-праваслаўнай і рымска-каталіцкай, у саборніцтве якіх фактычна нарадзіліся два цывілізацыйныя ўклады жыцця: гуманістычны – заходні, заснаваны на каштоўнасцях дэмакратыі і свабоднай асобы – і сярэднявечна-аскетычны – усходні, заснаваны на саборнасці і каштоўнасцях абшчыны і цэнтралізаванай, іерархічна выбудаванай сістэмы ўлады.

На скрыжаванні гэтых дзвюх восяў, на лініях дынамічнага ўзаемадзеяння і проціборства гэтых дзвюх гіганцкіх культурна-цывілізацыйных сістэм, пазначаных на картах нашага духоўна-гістарычнага жыцця дзяржаўніцкай і культурна-цывілізацыйнаю роляю Полацка, Смаленска, Турава, Наваградка і Вільні, і ўзніклі магутныя постаці Францыска Скарыны і Льва Сапегі як заснавальнікаў і найбольш паслядоўных адэптаў і праваднікоў ліберальнай ідэі на Беларусі і ў ВКЛ.

Ф. Скарына, як вядома, дэманстраваў ідэю свабоды чалавечай асобы найперш прыкладам уласнай свабоднай прадпрымальніцкай і творчай дзейнасці, пераадольваючы саслоўна-класавыя, нацыянальна-рэлігійныя бар’еры і перашкоды, бачачы сімвал згоды і адзінства ўсяго беларуска-ліцвінскага грамадства ў выхаванні “чалавека паспалітага (грамадзяніна), у стварэнні асвечанай, патрыятычна кансалідаванай і высокамаральнай грамадзянскай супольнасці, угрунтаванай на каштоўнасцях народна-хрысціянскай маралі і этыкі, на законе прыроджаным, які “в том наболей соблюдаем бываееть: то чинити иным всем, что самому любо ест от иных всех, и того не чинити иным, чего сам не хоцещи от иных имети” [7, с. 62].

Леў Сапега, баронячы маёмасныя інтарэсы, палітычныя правы і свабоды шляхты, аддаваў іх выключна пад абарону “закона пісанага” (дзяржаўнага), напаўняючы іх канкрэтным сацыяльна-палітычным і юрыдычным зместам і дапоўніўшы ў “Звароце да ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага” (Літоўскі Статут 1588 г.) філасофскім пастулатам свабоды як вышэйшай каштоўнасці жыцця: “Обачывали то усих веков люди мудрые, же в каждой речы посполитой человеку почтивому ничего не маеть быти дорожшого над вольность. А неволею так се маеть гыдити, же не только скарбами, але и смертию ее од себе отганяти есть повинен. А прото люди почтивые не только маетности, але и горл своих против кождому неприятелю выносити не жалуютъ, абы под их окрутное опанованье не приходили, а з волности своее будучи злуплени, водлуг воли и мысли их яко невольники не мусели жити” [9, с. 47].

З гэтага кантэксту відаць, што В. Дунін-Марцінкевіч схіляўся ў сваёй творчасці да мастацкага сінтэзу розных традыцый, а ў сваім шляхецкім лібералізме, сантыментах і спагадзе да селяніна і людзей простых аказаўся найбольш блізкі да таго грамадзянскага і чалавечага тыпажу, які прадстаўлялі ў нашай літаратуры эпохі ВКЛ і Рэчы Паспалітай Францыск Скарына, Леў Сапега, Фёдар Еўлашэўскі, а ў польскай – выдатны публіцыст і палітычны дзеяч Андрэй Фрыч Маджэўскі. Навукова-публіцыстычная спадчына апошняга надзвычай імпанавала В. Дуніну-Марцінкевічу імкненнем прымірыць пана і селяніна, сваёй тэорыяй арыстакратычна-шляхецкага патэрналізму, бацькоўскай апекі і дапамогі сялянам з боку феадалаў, ідэямі гуманізацыі адносін і прымірэння паміж станамі ў імя грамадзянскага міру і ўнутранага спакою ў

дзяржаве, якія А.Ф. Маджэўскі выклаў у сваёй славунай кнізе “Аб выпраўленні Рэчы Паспалітай” (1551 г.).

Як піша польскі даследчык Казімір Лепшы, “А.Ф. Маджэўскі асцерагаўся грамадскага перавароту, які б узбунтаваў і вызваліў масы сялян і гарадскога плебсу, і хацеў унікнуць яго праз зняцце напружанага супрацьстаяння на вёсцы. А для гэтага нагадваў феадалам, каб змянілі свае адносіны да селяніна, даводзячы ім, што “не павінна быць ніякага адрознення паміж бацькам і добрым панам”, спадзеючыся, што маральна-этычныя аргументы ў выніку пераканаюць феадалаў адмовіцца ад іх палітыкі ўціску і эксплуатацыі” [5, с. 60].

Ліберальныя ідэі А.Ф. Маджэўскага мелі вялікі розгалас у Рэчы Паспалітай і нават сваіх прыхільнікаў у Літве, дзе іх падтрымлівалі не толькі плебс, але і некаторыя буйныя высокапастаўленыя магнаты кшталту канцлера А. Валовіча і падканцлера Л. Сапегі. Пра гэты ўплыў, прынамсі, могуць сведчыць некаторыя гуманістычныя юрыдычныя навацыі адносна сялянства, унесеныя ў тэкст Літоўскага Статута 1588 г. соймавай камісіяй пад кіраўніцтвам Льва Сапегі у ранейшых рэдакцыях іх не было. Складальнікі, напрыклад, увялі ў Статут 1588 г. беспрэцэдэнтна смелы для таго часу артыкул, які прадугледжваў смяротнае пакаранне шляхціца за наўмыснае забойства простага чалавека. Гэты факт дазволіў даследчыкам гаварыць пра больш гуманістычны характар літоўскага заканадаўства ў адносінах да сялян у параўнанні з Каронай, дзе падобны артыкул быў уведзены толькі ў 1768 г. [10, с. 106].

Аднак у цэлым шляхецка-магнатэрская арыстакратыя і духавенства Рэчы Паспалітай адмоўна паставіліся да ліберальных ідэй гуманіста, які патрабаваў падвышэння сацыяльнага статусу сялянства, лічыў магчымым даць селяніну права абараняць свае інтарэсы і чалавечую годнасць у судзе нароўні са шляхтай. У выніку “контррэфармацыя ўчыніла ў Польшчы над прагрэсіўнай ідэалогіяй Фрыча Маджэўскага змову маўчання, якая толькі зрэдку перапынялася на пэўны час на працягу XVIII–XIX стагоддзяў у выніку нясмелых пратэстаў” [5, с. 161].

Адным з тых, хто на землях былой Рэчы Паспалітай далучыў свой голас да гэтых пратэстаў, якраз і быў наш Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, які першы з беларускіх пісьменнікаў узняў над маладой беларускай літаратурай сцяг лібералізму і свабоды, запатрабаваўшы справядлівых і спагадлівых адносін да селяніна, адкрыўшы перад чытачамі духоўна багаты і прывабны свет ягонай душы.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Горький, М. О русской интеллигенции и национальных вопросах / М. Горький // Украинская жизнь. – 1912. – № 9. Цыт. па кн.: Адамовіч, А.М. Шлях да майстэрства: Станаўленне мастацкага стылю К. Чорнага. – Мінск, 1958. – С. 3.
2. Грыцкевіч, А.П. Валовіч Астафі (Яўстафій) / А.П. Грыцкевіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 2. – Мінск : БелЭн, 1994. – 537 с.
3. Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча / – Мінск : Маст. літ., 1984. – 527 с.
4. Kognowicki, K. Żywot Lwa Sapiehy / K. Kognowicki. – Sanok, 1856.
5. Lepszy, K. Andrzej Frycz Modrzewski / K. Lepszy. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954. – 162 s.
6. Руссо, Ж.Ж. Избранные сочинения. В 3 т. Т. 1. / Ж.Ж. Руссо. – Москва : Госиздат худ. лит., 1961. – 850 с.
7. Скарына, Ф. Творы : Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 207 с.

8. Szmydtowa, Z. W kręgu renesansu i romantyzmu : studia porównawcze z literatury polskiej i obcej / Z. Szmydtowa – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979–447 s.

9. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл. ; І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 573 с.

10. Stroynowski, A. Pozycja społeczna drobnej szlachty WKL w końcu XVIII w. / A. Stroynowski // Zeszyty naukowe uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczny. – Łódź, 1976. – Seria I, zeszyt 4. – S. 97–108.

Pranevich H.M. V.Dunin-Marcinkevich and European Liberal tradition

In the article the influence of spiritual and cultural humanists' heritage of the Renaissance of F. Skarina, A. Frich Madjevski, Lev Sapiega, Astafej Valovich, Andrej Volyan, as well as French educators on the formation of liberal ideas in Dunin-Marcinkevich's creative work is examined.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 4.03.2008